

най (мясцовай, лакальнай) дзелавой пісьменнасці. Акрамя таго, моўны матэрыял з прааналізаванага помніка павінен уключацца ў разнастайныя навуковыя і навукова-метадычныя працы па дыяхранічным мовазнаўстве, якія сёння рыхтуюцца, і ў падкорпус “Старабеларуская мова”, што стане састаўной часткай Нацыянальнага корпуса беларускай мовы.

Літаратура

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 30. – 2010. – 496 с.
2. Міцкевіч, В. У. Тапанімія “Рэвізіі пуць і переходовъ звѣриныхъ въ бывшемъ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ...”: лексіка-семантычны і структурна-граматычны аспекты : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / В. У. Міцкевіч. – Мінск, 2011. – 23 с.
3. Полоцкая ревизия 1552 года / к изд. подготовил И. И. Лаппо. – Москва : издание Император. об-ва истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1905. – XXI, 236 с.
4. Рэвізія Полацкага ваяводства 1552 года / укл. Васіль Варонін. – Мінск : [б. в.], 2011. – 271 с.

Гэцяня Пятрова

АСАБЛІВАСЦІ СІСТЭМЫ КАНСАНАНТЫЗМУ Ў НАДМАГЛЬНЫХ НАДПІСАХ РАКАЎСКАГА ПРА- ВАСЛАЎНАГА НЕКРОПАЛЯ XIX - ПАЧАТКУ XX СТ.

Пранікненне ў пісьмовыя тэксты рыс натуральнага, жывога маўлення, якое развіваецца больш гнутка чым нормы арфаграфіі, мае даволі вялікую гісторыю і фіксуецца ўжо з XIII ст. [1, 23–24]. Гэта адлюстроўваецца ў першую чаргу ў наяўнасці так званых “апісак”, праз якія яркая праступае рэфлексіўнае імкненне пісьмоў да адлюстравання фанетычнага прыцыпу на пісьме.

XIII ст. – гэта перыяд крышталізацыі славянскіх моў, вынаходніцтва ў іх індыўідуальных рыс, сваёй адметнасці, таму наяўнасць адхіленняў ад нормаў правапісу бацьца лагічнай і абгрунтаванай.

Тэндэнцыя да фанетызацыі правапісу заўсёды вылучала беларускую мову сярод іншых славянскіх моў. Так сталася ў гісторыі Беларусі, што пасля XVII ст. з умацненнем уплыву Каралеўства Польскага, а потым у XIX ст. з уваходам у склад Расійскай імперыі афіцыйнымі мовамі былі польская і руская, якія потым сталі мовамі сакрум, першая для католікаў, другая для праваслаўных.

Аднак беларуская мова не прыпыняла свайго існавання, а жыла і развівалася ў рэчшчы жывога маўлення, якое перыядычна пранікала і ў пісьмовыя тэксты. Найважнейшыя рысы беларускай фанетыкі, такія, як пераход **в** у **ў**, зацвярдзенне шыпячых, **ц** і **р**, а таксама з’явы жывой мовы, напрыклад, дзеканне і цеканне, аканне, падаўжэнне зычных і г. д. [1, 23], засталіся ў пісьмовых дакументах рознага кшталту.

Асаблівым пісьмовым дакументам, які яркая сведчыць аб моўных узаемапранікненнях сакральнай, афіцыйнай мовы і жывога маўлення

з'яўляюцца надпісы на некропалях. На помніках засталіся не толькі дадзеныя аб памерлых, інтэнцыі да душы і г. д., але і ўсе пералічаныя вышэй рысы фанетыкі і з'явы жывой мовы.

Яркім прыкладам пранікнення жывога беларускага маўлення ў рускамоўныя кірылічныя надмагільныя тэксты з'яўляецца Ракаўскі праваслаўны некропаль XIX – пачатку XX ст.

Комплекс праваслаўных (былых уніяцкіх) могілак XIX ст. у Ракаве знаходзіцца на ўсходзе мястэчка. Паводле мясцовых звестак, яны былі заснаваныя прыкладна ў 1836 г. Даследчыкі выдзяляюць наступныя этапы ў развіцці некропаля: а) гістарычны этап (першая палова XIX ст. – 1930-я гг.), да якога адносяцца пахаванні ў межах першапачатковага ўчастка; б) сучасны этап (з 1930-х гг. – па сённяшні дзень) – пахаванні ў межах участка па-за агароджай, а таксама “зліццё” старой і новай часткі, гістарычных і сучасных пахаванняў. Найранейшыя пахаванні прынята адносіць да першай паловы XIX ст. Існаванне надпісаў на помніках перыяду да 1939 г., якія выкананы на польскай мове лацінкай, ускосна сведчыць аб тым, што раней на гэтых могілках хавалі ўніятаў, але ўжо з 1936 г. тут заснаваны праваслаўныя могілкі, што адлюстроўваецца як у тэкстах надмагільных надпісаў, так і ў графічным адлюстраванні гэтых тэкстаў [2, 38–42].

У перыяд з 2005 г. па 2014 г. Ініцыятыўны аховы і пашпартызацыі гістарычных могілак Беларусі праводзілася даследаванне і інвентарызацыя старога праваслаўнага некропаля ў Ракаве [2, 5]. На падставе дадзеных інвентарызацыі быў складзены “Каталог надгробкаў” [2, с. 71–161]. Тэксты надмагільных надпісаў з улікам іх удакладнення былі ўкладзены ў Рэестр надпісаў Ракаўскага праваслаўнага некропаля XIX – пачатку XX ст., які складаецца з 261 тэкставай адзінкі (надмагільны надпіс).

Нягледзячы на тое, што мовай сакрум для праваслаўнага насельніцтва мястэчка Ракаў у XIX ст. была руская мова, якая ўжывалася ў якасці графічнай сістэмы кірыліцы, аналіз тэкстаў на надгробках перадае яркавыя прыклады пранікнення важнейшых рыс беларускай фанетыкі, а таксама з'яў жывога маўлення.

Асаблівае месца ў гэтых узаемапранікненнях на дадзеным некропалі займаюць асаблівае сістэмы кансанантызму.

Адлюстраванне зацвярдзэння шыпячых (**ж, ш, ч**), **ц і р** з'яўляецца найбольш распаўсюджанай з'явай на дадзеным некропалі.

Зацвядзенне **ч** ва ўсіх выпадках звязана з напісаннем **ъ** (“ер”, цвёрды знак) у канцы слова, што цалкам адпавядае як рысам беларускай фанетыкі, так і нормам рускага дарэформеннага правапісу. Таму менавіта самы шырокі прыклад звязаны менавіта з цвёрдым **ч** у канцы слова (перадусім – прозвішча): *Атрасевічъ, Барысевічъ, Бугоревічъ, Степановічъ, Ванковічъ, Вашкевічъ, Войнічъ, Гормановічъ, Граневічъ, Грынкевічъ, Гулякевічъ, Дарашевічъ, Драневічъ, Дреневиъ, Каспаревічъ, Климовічъ,*

Ласиновичъ, Левановичъ, Моисиновичъ, Машукевичъ, Мідуховичъ, Ильичъ, Пастуховичъ, Постуховичъ, Патаповичъ, Потаповичъ, Пахневичъ, Радкевичъ, Раткевичъ, Суфрановичъ, Турчиновичъ, Тишевичъ, Юзефовичъ [РПН*, нумары 3–8, 12, 19, 22, 23, 27–30, 45, 46, 50, 52, 54, 60–62, 79, 114, 117, 120, 121, 122, 124–126, 128–130, 136, 149, 150, 155, 156, 174, 175, 178, 185, 192, 194–196, 198, 201, 202, 204, 205, 208, 211, 214, 229, 236, 251, 252].

Акрамя згаданага, адлюстраванне зацвярдзення **ч** назіраецца толькі аднойчы пры напісанні жаночага прозвішча: *Ерашэвічава* [РПН, нумар 111].

Другім па колькасці ўжывання зацвярдзелым зычным з’яўляецца **р**. Адлюстраванне зацвярдзення названага зычнага, у адрозненні ад папярэдняга, адбываецца ўжо некалькімі шляхамі:

з дапамогай **ъ** у канцы слова: *Александръ, умеръ, Петръ, Миръ, Владимиръ, Кошуръ, Мазуръ, теодоръ* [РПН, нумары 52, 54, 64, 76, 93, 117, 118, 128, 129, 134, 136, 138, 153, 155, 158, 159, 164, 216];

з дапамогай галоснага **ы**: *Барысевичъ, Грыбовска, Гринкевичъ, Гаврыш* [РПН, нумары 8, 47, 51, 59];

з дапамогай галоснага **а** не толькі ў месцах, дзе яно ідзе за традыцыйна зацвярдзелым, але і ў месцах, дзе паводле нормаў рускага правапісу **р** павінен быць мяккі. Пры гэтым, варта адзначыць, што ва ўсіх выпадках гэта тычыцца напісання назваў месяцаў: *Декабра, Октебра, октябра, Актябра, Ноябра, январа* [РПН, нумары 60, 103, 118, 121, 122, 182, 205, 209, 210].

Зацвярдзенне зычнага **ж** адлюстравана праз традыцыйнае для беларускай арфаграфіі, але непрымальнае для рускага правапісу спалучэнне літар **жы**: *Жыла, жылл, жыль, Жы, Божы* [РПН, нумары 6, 42, 54, 92, 93, 112, 117, 141, 161, 190, 257].

Адлюстраванне зацвярдзення **ш** сустракаецца ў значна меншай колькасці выпадкаў (усяго 6): *Вушыла, Кашалевска, Шастак* [РПН, нумары 18, 39, 131, 132, 233, 246].

Адлюстраванне зацвярдзення **ц** адбываецца таксама ў невялікай колькасці выпадкаў (сустракаецца 5 разоў) і праз згаданыя спосабы ў словах: *младенець, Крапивницъкая, Мацыральник, Констанцыя, Бонифацы* [РПН, нумары 64, 139, 172, 206, 235]. Таксама ў трох выпадках адлюстравана з’ява пераходу зычнага **т** (у адпаведнасці з нормамі рускага правапісу) у **ц**: *Касцюкевич, Косцюкѣвичъ, Каціновичъ* [РПН, нумары 126, 128, 130].

Тройчы сустракаецца выпадак падваення зычных: *Моиссей, Пѣфилія, дваюранныя* [РПН, нумары 148, 150, 253].

Асобна варта адзначыць асаблівасці выкарыстання літары **ь** (“ер”, цвёрды знак). Паводле правілаў дарэформеннага правапісу **ь** пішацца ў

---

* РПН – скарачанае назва рэестру надпісаў Ракаўскага праваслаўнага некропаля. Прыведзены нумары адпавядаюць нумару надмагільнага тэксту ў рэестры.

канцы ўсякага слова, якое заканчваецца на зычны. Гэта датычыцца і слоў з шпыхчымі зычнымі ў канцы, акрамя слов, якія заканчваюцца на **й**, які тады лічыўся галосным.

Як вядома, рэформа рускага правапісу прыйшла на 1917–1918 гады і пэўны час укаранялася на тэрыторыі Расійскай імперыі. Аднак на шэрагу надпісаў 1879, 1895, 1898, 1900, 1903, 1907, 1911, 1915, 1916, 1917 гадоў знак **ь** адсутнічае: *Погребен, Владимир, Желток, Александр, Демитчик, Владимир, Ерамино, Анна Кастокевич, Гаврыил Драневич Жил, Младеняц Иван Мацкевич Жил, Гурбан* [РПН, нумары 10, 25, 54, 57, 59, 77, 100, 110, 127, 170, 207]. На помніках 1903–1925 гадоў назіраецца сумяшчэнне і выбарчае прымяненне нормаў дарэформеннага правапісу. Пры нарматыўным ужыванні і можа не ўжывацца **ь** у межах аднаго помніка, або таксама адзін і той жа надмагільны тэкст можа як утрымліваць **ь**, так і не: *Іосиф, Анастасія и Виктор, Александр Жуковский Жиль, Адам Загорский Жиль, Стефанъ Андриев Полихович, Шастак Марк* [РПН, нумары 49, 86, 99, 107, 184, 246].

Такім чынам, прааналізаваўшы толькі сістэму кансанантызму і ўжыванне цвёрдага знака ў межах Ракаўскага прэзаслаўнага некропаля XIX – пачатку XX ст., можна казаць аб тым, што, нягледзячы на імкненне да нарматыўнага напісання сакральнага надмагільнага тэксту, у афіцыйную мову падсвядома пранікаюць рысы беларускай фанетыкі. Гэта сведчыць аб тым, што беларуская мова мела рэальны ўплыў на свядомасць жыхароў мястэчка і з’яўлялася часткай побытавай культуры. У сістэме кансанантызму гэта ўвасобілася ў адлюстраванні на пісьме зацвярдзэння шпыхчых (**ж, ш, ч**), **ц і р**, пераходу **т у д**, а таксама ненарматыўным і ў пэўнай ступені бессістэмным выкарыстанні літары **ь** яшчэ ў дарэформенны перыяд.

Літаратура

1. Булыка, А. М. Выбраныя працы / А. М. Булыка; уклад.: А. М. Булыка, Н. В. Паляшчук. – Мінск : Беларускае навука, 2015. – 551 с.
2. Невядомы факт: могілкі пад базыльянскім крыжам / уклад. В. Сямашка. – Мінск : Медысон, 2014. – 200 с.

Іна Саўко, Уладзімір Саўко

РОЗНАЎЗРОЎНЕВАЕ НАВУЧАННЕ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВЕ ЯК СПАСАБ УНУТРАНАЙ ДЫФЭРЭНЦЫЯЦЫ

У педагагічнай літаратуры існуюць паняцці “знешняя дыферэнцыяцыя” і “ўнутраная дыферэнцыяцыя”.

Пры знешняй дыферэнцыяцыі вучні рознага ўзроўню падрыхтаваныя спецыяльна аб’ядноўваюцца ў розныя класы. Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі гэта можа рэалізавацца праз профільнае навучанне ў 10–11 класах ці праз стварэнне класаў з улікам узроўню інтэлектуальнага развіцця вучняў: высокага, сярэдняга, нізкага.